

mgr Katarzyna Dorota Kopeć

Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

MOBILNOŚĆ JAKO DETERMINANTA ROZWOJU EUROPEJSKIEGO OBSZARU SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Streszczenie

Główną linię artykułu stanowi kwestia mobilności studentów i kadry akademickiej jako czynnika wspierającego budowanie europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego.

Słowa kluczowe: mobilność, Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego, Proces Boloński.

Summary

The key idea of the article is the concept of mobility of students and academics as a factor shaping the process of building the European Higher Education Area.

Keywords: mobility, European Higher Education Area, Bologna Process.

Wstęp

Mobilność jest jednym z głównych celów polityki edukacji i kształcenia Unii Europejskiej, przewidzianych w art. 149 i 150 traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską. Stanowi też integralną część swobodnego przepływu osób – podstawowej wolności chronionej traktatem. Mobilność wzbogaca doświadczenie związane z procesem uczenia się i wspiera transfer wiedzy, pomaga budować poczucie obywatelstwa europejskiego i rozwijać świadomość europejską. Intensyfikacja europejskiej mobilności i wymiany dla rozwoju edukacji i kształcenia jest celem pracy na rzecz przekształcenia Europy w najbardziej innowacyjną i najbardziej konkurencyjną gospodarkę opartą na wiedzy do 2010 roku. Oczekuje się również pozytywnego wpływu mobilności na rynek pracy, potencjał badawczy na szczeblu europejskim oraz nową generację programów edukacji i kształcenia.

Proces Boloński przynależy do tych procesów w ramach polityki europejskiej, które zwracają ogromną uwagę publiczną. Jego celem jest dążenie do zharmonizowania różnicowanych systemów edukacji w Europie i uzyskania wysokiego stopnia porównywalności. Ideą leżącą u podstaw założeń procesu jest przekonanie, że porównywalne systemy kształcenia uniwersyteckiego przyczyniają się do zwiększenia mobilności studentów. Mobilność studentów postrzegana jest jako klucz na drodze do zwiększania produktywności edukacji na poziomie wyższym. Przyczynia się również do ich bezpośredniego kontaktu z inną kulturą, pomaga młodym ludziom w rozwijaniu ich umiejętności wielokulturowych, które są niezbędne w Unii Europejskiej. Zwiększanie mobilności studentów jest też istotnym impulsem do wzrostu współzawodnictwa pomiędzy poszczególnymi krajami w celu przyciągnięcia najbardziej zdolnych studentów. Ponieważ edukacja na poziomie uniwersyteckim w Europie jest zasadniczo bezpłatna, wymiarem, w którym takie współzawodnictwo występuje, jest jakość kształcenia. Tak więc większa mobilność wpływa na podniesienie jakości kształcenia uniwersyteckiego, a to z kolei będzie wpływało na podniesienie produktywności absolwentów w przyszłości.

Ramy prawne wspierające rozwój mobilności w UE

Integracja europejska w dziedzinie szkolnictwa wyższego ma charakter harmonizacji systemów edukacyjnych w tzw. Procesie Bolońskim, zapoczątkowanym 19 czerwca 1999 roku w Bolonii podczas spotkania europejskich ministrów edukacji. Podkreśla się w nim znaczenie stworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego jako drogi do promowania mobilności wśród obywateli i zatrudnialności, jak i ogólnego rozwoju kontynentu. Głównymi celami procesu przyczyniającymi się do utworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego oraz do promocji europejskiego systemu szkolnictwa wyższego na skalę światową są m.in. system czytelnych i porównywalnych stopni, trzystopniowy system studiów, system ECTS, promocja mobilności studentów, nauczycieli, naukowców i personelu administracyjnego, promocja zintegrowanych programów nauczania, szkolenia i badań.

Podczas kolejnych konferencji europejskich ministrów szkolnictwa wyższego, odbywających się co dwa lata (Praga – 19.05.2001, Berlin – 18–19.09.2003, Bergen – 19–20.05.2005, Londyn – 18–19.05.2007), postulowano kontynuację wysiłków na rzecz promocji mobilności w celu umożliwienia studentom, nauczycielom, naukowcom oraz pracownikom administracyjnym korzystania z bogactwa europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego i jego wartości – różnorodności kultur i języków. Spotkania te często zwracały uwagę na główne przeszkody w realizacji mobilności: zagadnienia związane z imigracją, uznawalnością osiągnięć, niską motywacją finansową, nieelastycznymi systemami emerytalnymi.

W celu wspierania szeroko pojętej mobilności Unia Europejska przyjęła dotychczas wiele dokumentów mających na celu wyeliminowanie przeszkód w mobilności, zapewnienie swobodnego przepływu pracowników, uznawanie doświadczenia zdobytego za granicą i zwiększenie efektywności kształcenia w Europie.

Uznawalność wykształcenia przyczyniająca się w sposób bezpośredni do wzrostu mobilności została sformułowana w postulatach konwencji o uznawaniu kwalifikacji związanych z uzyskaniem wyższego wykształcenia w regionie europejskim (tzw. Konwencja Lizbońska) z 11 kwietnia 1997 roku [Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region]. Ratyfikacja konwencji stanowi element na drodze realizacji postulatów Procesu Bolońskiego. Ważnym zadaniem w tym zakresie jest również wzmocnienie efektywności i terminowości procesów uznawalności wykształcenia lub przeszkolenia oraz zatrudniania obywateli jednego kraju w innych krajach europejskich. W grudniu 2000 roku Rada Europejska w Nicei zatwierdziła plan działania w zakresie mobilności obejmujący m.in. promowanie i finansowanie mobilności, sposoby najefektywniejszego wykorzystywania okresów mobilności oraz gwarantowania uznawania zdobytych doświadczeń – rezolucja 2000/C 371/03 [*Resolution of the Council*]. Ramy dla promowania współpracy politycznej na rzecz wspierania mobilności w obszarach edukacji i kształcenia zostały stworzone w zaleceniu 2001/613/EC [Recommendation of the European Parliament and of the Council of 10 July 2001] dotyczącym mobilności studentów, osób szkolących się, wolontariuszy, nauczycieli i szkoleniowców w obrębie Unii Europejskiej. Z kolei znaczenie mobilności dla unijnej strategii zatrudnienia oraz otwarcia europejskich rynków pracy od 2005 roku podkreślono w przyjętym przez Komisję Europejską w lutym 2002 roku planie działania w zakresie kwalifikacji i mobilności [*Commission's Action Plan for Skills and Mobility*]. Następny dokument – Strategia Mobilności na rzecz Europejskiego Obszaru Badawczego [A Mobility Strategy for the European Research Area] z 2001 roku określa konkretne działania na szczeblu wspólnotowym i krajowym, których celem jest wykorzystywanie mobilności jako podstawowego instrumentu rozwoju kariery i tworzenia europejskiego obszaru badawczego oraz jako elementu niezbędnego do zwiększania europejskiego potencjału i wyników badań. Ponadto kwestie związane z mobilnością zostały włączone do ogólnego programu pracy „Edukacja i Szkolenie 2010” stanowiącego część strategii lizbońskiej, w którego ramach państwa członkowskie współpracują w zakresie polityki edukacyjnej i szkoleń. Grupa ekspertów w ramach tego programu opracowała Europejską Kartę na rzecz Jakości Mobilności przyjętą w grudniu 2006 roku i dotyczącą transnarodowej mobilności we Wspólnocie w celach formalnej i pozaformalnej nauki oraz rozwoju osobistego i zawodowego [*Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006*].

Podstawowe dane

Terminologia

W raporcie *EURODATA – Student Mobility in European Higher Education*, opracowanym przez Stowarzyszenie na rzecz Współpracy Akademickiej (ACA) [Kelo i in. 2006], autorzy stwierdzają, iż większość europejskich dokumentów nie przedstawia żadnej szczegółowej definicji mobilności studentów, ponieważ

zakłada się, że istnieje konwencjonalna wiedza na ten temat. Student mobilny w wymiarze międzynarodowym jest studentem, który przekroczył granicę kraju w celu podjęcia studiów lub innych działań związanych ze studiami w ramach danej jednostki przewidzianej w programie studiów lub przez dany okres w kraju, do którego student się przeprowadził.

Działająca w ramach Procesu Bolońskiego grupa robocza ds. wymiaru społecznego i danych nt. mobilności kadry i studentów w krajach członkowskich utworzyła szeroką definicję mobilności obejmującą wszystkie formy i długości pobytów w ramach programów szkolnictwa wyższego z punktu widzenia globalnej perspektywy, która nie jest ograniczona do mobilności wyłącznie w ramach krajów Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Wedle niej „mobilność studentów” odnosi się do okresu studiów podjętych w kraju innym niż kraj wcześniejszego stałego zamieszkania lub dotychczasowej edukacji (ukończonej lub w trakcie trwania) w terminie określonym w programie studiów lub do czasu uzyskania pełnego tytułu, natomiast „mobilność kadry” odnosi się do podjęcia czasowej pracy w kraju innym niż kraj wcześniejszego stałego zamieszkania lub dotychczasowego zatrudnienia (ukończonego lub w trakcie trwania) [*Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility*: 46].

Dane statystyczne

W cytowanym już raporcie ACA [Kelo i in. 2006] autorzy stwierdzają, że najbardziej kompleksowe dane statystyczne, które są dostępne, nie rejestrują prawdziwej mobilności, lecz raczej liczbę studentów zagranicznych studiujących w danym kraju i studentów danej narodowości, którzy studiują za granicą. „Prawdziwa mobilność” (ang. *genuine mobility*) zostaje tam zdefiniowana przez pryzmat mobilnych studentów, którzy albo mieszkali na stałe w innym kraju, zanim ubiegali się o przyjęcie na studia wyższe w kraju, w którym obecnie studiują (wskaźnik: inny kraj stałego zamieszkania), albo otrzymali potwierdzenie posiadania kwalifikacji potrzebnych do rozpoczęcia studiów w kraju innym niż kraj, w którym odbyli edukację (wskaźnik: inny kraj wcześniejszej edukacji) [*Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility*: 51]. Zdaniem ACA stosowanie narodowości jako kryterium w statystykach dotyczących mobilności wywołuje wiele wątpliwości – wiele osób przeprowadza się do innego kraju dość wcześnie i uczęszcza do szkoły podstawowej czy studiuje na uniwersytecie w kraju, który nie jest krajem ich narodowości. Również wiele osób mieszka za granicą i wraca do kraju ojczystego w celu podjęcia studiów. Z tego względu większość krajów dysponuje jedynie danymi dotyczącymi studentów zagranicznych. Również studenci studiujący za granicą do roku lub przez rok nie są ujmowani w międzynarodowych badaniach dotyczących mobilności [*ibidem*]. Raport *EURODATA* przedstawia międzynarodowe dane statystyczne dotyczące studentów zagranicznych, które pochodzą ze źródeł Instytutu Statystycznego UNESCO (UNESCO-UIS), Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) oraz Eurostatu i dotyczą jedynie tzw. krajów objętych monitoringiem *EURODATA* (27 krajów Unii Europejskiej, 4 kraje członkowskie EFTA i Turcja).

Stowarzyszenie ACA przedstawia również dane dotyczące prawdziwej mobilności sporządzone na podstawie informacji narodowych urzędów statystycznych.

Stowarzyszenie ACA dokonało porównania danych dotyczących zagranicznych studentów z danymi na temat prawdziwej mobilności w 9 krajach. Porównanie wykazało przewagę danych dotyczących prawdziwej mobilności w porównaniu z danymi opierającymi się o kryterium narodowości. Pokazało bowiem, że całkowita liczba zagranicznych studentów przekracza 150% całkowitej liczby studentów określanych jako prawdziwie mobilni. Krajem, w którym odnotowano największą różnicę procentową w zakresie mobilności, jest Belgia, gdzie wykazano 8 100 studentów zagranicznych, a po przeprowadzeniu korekty zgodnie z powyższymi kryteriami była to liczba 4 500 mobilnych studentów (wskaźnik: wcześniejszy kraj stałego zamieszkania) [*ibidem*: 52].

Według raportu opracowanego przez ACA w roku akademickim 2002/2003 1,1 mln studentów zagranicznych było przyjętych na uczelnie wyższe w 32 krajach objętych badaniem *EURODATA*, co odpowiada prawie 6% wszystkich studentów studiów wyższych w tym regionie [*ibidem*: 53]. Studenci narodowości chińskiej są grupą dominującą wśród studentów zagranicznych w ww. regionie, w roku akademickim 2002/2003 ponad 6% studentów zagranicznych w tym regionie przynależało do narodowości chińskiej. Największe społeczności studentów zagranicznych występują w Wielkiej Brytanii (studenci narodowości chińskiej – ponad 30 tys.) i Niemczech (studenci narodowości tureckiej – ok. 27 tys.). Wielka Brytania, Niemcy i Francja są krajami goszczącymi największą liczbę zagranicznych studentów w krajach objętych badaniem *EURODATA* (w każdym kraju ponad 200 tys. studentów z zagranicy). Ponad 60% wszystkich zagranicznych studentów studiuje w jednym z tych krajów. W Wielkiej Brytanii studenci pochodzący z innych krajów anglojęzycznych (Irlandia, USA, Indie) tworzą znaczną część studentów zagranicznych obok studentów z Chin, Grecji, Niemiec i Francji. W Niemczech, poza studentami z Chin i Turcji, dużą grupę tworzą studenci z krajów Europy Wschodniej (Polska, Rosja, Bułgaria). We Francji grupa studentów zagranicznych jest zdominowana przez studentów z Afryki (Maroko, Algieria, Tunezja, Senegal, Kamerun) oraz Chin. Porównując liczbę studentów zagranicznych z największymi społecznościami imigranckimi w tych krajach, dostrzec można widoczny związek między tymi grupami [*ibidem*: 53–54].

Tworzenie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego

Europejskiej mobilności sprzyjają specjalne programy finansowane bezpośrednio lub pośrednio przez Komisję Europejską. Wspólna realizacja części programu studiów przez dwie lub więcej uczelni krajowych lub zagranicznych określana jest mianem „mobilności poziomej” (ang. *horizontal mobility*). Opcją coraz częściej rozpatrywaną podczas projektowania indywidualnej ścieżki kształcenia staje się inna forma – „mobilność pionowa” (ang. *vertical mobility*), oznaczająca

zmianę uczelni na granicy studiów I i II stopnia, często połączona ze zmianą kierunku studiów. Forma „mobilności poziomej” jest związana z programami studiów prowadzonymi wspólnie przez uczelnie różnych krajów Unii Europejskiej (ang. *joint degrees*) i kończącymi się uzyskaniem wspólnego dyplomu.

Do narzędzi wspierających mobilność zalicza się:

- System transferu i akumulacji ECTS, przyczyniający się do uelastycznienia programu studiów. Umożliwia indywidualizację programu studiów każdego studenta poprzez takie jego kształtowanie, aby spełnione zostały minimalne wymagania stawiane przed absolwentem danego kierunku studiów (przedmioty obowiązkowe) i zaspokojenie indywidualnych zainteresowań studenta (przedmioty fakultatywne).
- Wdrażanie systemu studiów trzystopniowych i współpraca uczelni przy wspólnych programach nauczania (ang. *joint degrees*) prowadzi do harmonizacji treści i metod kształcenia oraz niweluje istotne różnice programowe uniemożliwiające lub stanowiące istotną barierę dla mobilności studentów.
- Sieci tematyczne programu Socrates-Erasmus to projekty współpracy uczelni, wydziałów, instytutów uczelnianych i organizacji studenckich z całej Europy będące zarazem ogólnoeuropejskimi forami dyskusyjnymi w zakresie konkretnych dyscyplin akademickich lub zagadnienia interdyscyplinarnego. Ich celem jest wspieranie innowacyjności i podnoszenie jakości kształcenia akademickiego oraz rozwijanie wymiaru europejskiego w wybranej dyscyplinie.
- Europejskie ramy kwalifikacji przyjęte przez Parlament Europejski i Radę 23 kwietnia 2008 roku są ramami odniesienia, dzięki którym interpretacja i porównanie kwalifikacji zdobytych w różnych krajach stanie się łatwiejsza. Stanowią one uzupełnienie istniejących instrumentów europejskiej mobilności, a ich celem jest promocja mobilności obywateli pomiędzy krajami – również na rynku pracy – oraz ułatwianie im uczenia się przez całe życie.
- Europass to portfolio pięciu dokumentów umożliwiających lepsze prezentowanie kwalifikacji i kompetencji w jednolity sposób na obszarze całej Europy (Unii Europejskiej i państw EOG niebędących członkami Wspólnoty, tj. Islandia, Lichtenstein i Norwegia). Składa się ze standardowego formularza życiorysu, dokumentu Europass-mobilność, suplementu do dyplomu, suplementu do dyplomu zawodowego, paszportu językowego.

Mobilność studentów

Celem programu Erasmus II realizowanego w latach 2000–2006 była poprawa europejskiego wymiaru szkolnictwa wyższego, wspieranie współpracy międzynarodowej, promowanie mobilności studentów i kadry akademickiej oraz poprawa przejrzystości i uznawalności kwalifikacji w Europie. Budżet programu w latach 2000–2006 wyniósł do 950 mln euro (z tej kwoty ok. 750 mln euro przeznaczone było na granty dla studentów). Zgodnie z danymi Komisji Europejskiej w programie uczestniczyło 783 104 studentów i 109 399 nauczycieli; 3192 studentów uczestniczyło w intensywnych kursach językowych, a 2520 instytucji otrzymało Kartę Uczelni Erasmus. Program wdrożył ponadto 479 projektów dotyczących programu

nauczania, zrealizował 1271 intensywnych programów i wsparł 166 sieci. W skali europejskiej w programie Erasmus uczestniczyło jedynie 4% populacji studentów oraz aż 90% uniwersytetów [Joint Report on the Evaluation of the Socrates II, Leonardo da Vinci and eLearning programmes: 14]. Przez wspieranie mobilności program przyczynił się do osiągnięcia celów Procesu Bolońskiego i strategii „Edukacja i Szkolenie 2010” w ramach strategii lizbońskiej. Zakłada się, że liczba osób korzystających z programu Erasmus będzie miała istotny wpływ na umiejętności i wiedzę osób na rynku pracy oraz ich mobilność, a tym samym wpłynie na osiągnięcia/wyniki ekonomii europejskiej i cele strategii lizbońskiej.

W sprawozdaniu podsumowującym program Erasmus poprawa kultury mobilności wymieniona została jako najbardziej pozytywny wpływ programu (89% respondentów). Głównymi rezultatami było nabycie zdolności do mobilności w przyszłości (w Unii Europejskiej i poza nią), bardziej otwarta postawa i bardziej określona perspektywa dotycząca podjęcia kolejnych studiów czy pracy zawodowej, głębsze zrozumienie Europy i przynależności do europejskiej rodziny, doskonalsza znajomość języka obcego (w szczególności angielskiego) i lepsze kontakty z europejskimi przyjaciółmi. Do rezultatów długoterminowych autorzy raportu zaliczyli wpływ na politykę i praktykę, zwłaszcza w zakresie wyzwań internacjonalizacji szkolnictwa wyższego i wspierania międzyrządowego Procesu Bolońskiego. Program Erasmus stał się instrumentem instytucjonalnego włączania aspektu mobilności – i jej zalet – do życia uniwersyteckiego. Kolejna grupa rezultatów jest związana z poprawą nauczania, uczenia się i zarządzania – pozytywnie tę grupę ocenili uczestnicy programów (62–78%). W szczególności profesjonaliści uczestniczący w programach wymiany zastosowali w programach nauczania w szerokim zakresie to, czego się nauczyli podczas wyjazdu zagranicznego, jak również przyczynili się do rozwoju sieci [ibidem: 15–25].

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Stowarzyszenie ACA oraz w ramach podejmowanego rokrocznie (od 2005 roku) badania Erasmus Student Network Survey (ESNS) studentów mobilnych można podzielić na dwie grupy: osoby wyjeżdżające za granicę w ramach obowiązkowej części przewidzianej w programie ich studiów oraz osoby, które wybierają mobilność z powodów osobistych, edukacyjnych czy zawodowych [Key issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility: 54]. Zgodnie z wynikami ostatniego badania ESNS [Boomans i in. 2007: 5–7], w którym wzięło udział ponad 8 tys. respondentów, studenci podjęli studia za granicą w większości przypadków po raz pierwszy (77%), wybierając studia z dziedziny biznesu i zarządzania. 56% studentów przebywało za granicą średnio przez 2 semestry, od 7–9 miesięcy. Ogólnie studentów programu Erasmus można w znacznej większości określić jako studentów młodszych (średnio 23-letnich), płci żeńskiej (64%), białych, pochodzących z rodzin wyższych klas społecznych, w których przeważnie oboje rodzice ukończyli edukację na poziomie wyższym (62%), mieszkających w miasteczku lub większym mieście. Według badania mobilni studenci najczęściej określają swoje zagraniczne doświadczenie jako pozytywne (89%), będąc zdania, iż przyczyniło się ono do rozwoju osobistego oraz że było to ważne doświadczenie na drodze do rozwoju międzynarodowej kariery. Korzyści *stricto* akademickie nie są zbyt czę-

sto wymieniane w tych badaniach. W badaniu ESNS podkreśla się, że studenci są bardzo mobilni – 23% studentów studiowała za granicą więcej niż raz i zwiedziła średnio 5 krajów w ciągu ostatnich 2 lat, większość respondentów potwierdziło, że mówi 3–4 językami (łącznie z ojczystym). Wielu mobilnych studentów styka się z większymi problemami podczas swojego pobytu za granicą, np. rozstanie z bliskimi przyjaciółmi i rodziną, problemy finansowe (22%), około 50% studentów programu Erasmus określa swoje stypendium jako niewystarczające. Finanse oraz język są postrzegane jako główne przeszkody mobilności. Innymi elementami są – w ocenie studentów – brak informacji (lub docieranie informacji z opóźnieniem), przeszkody akademickie/instytucjonalne (struktura kursów, transfer punktów) i czynniki emocjonalne (strach przed nieznanym). Ponadto 56% studentów biorących udział w badaniu ESNS nie miało problemów z uznaniem wszystkich kursów ukończonych za granicą, podczas gdy 6% studentów nie uznano odbytych kursów.

Na spotkanie europejskich ministrów szkolnictwa wyższego w Londynie 18 maja 2007 roku przygotowano informację pochodzącą ze sprawozdań narodowych krajów uczestniczących w Procesie Bolońskim [*Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility*: 55n]. Wszystkie sprawozdania zwracały uwagę na to, że wymiar mobilności programów ma bardzo znaczący wpływ na poziomie osoby uczestniczącej. W sprawozdaniach wskazywano na wyraźną poprawę w zakresie miękkich umiejętności (umiejętności komunikacyjne, pewność siebie, samoświadomość i umiejętność pracy z innymi), kompetencji językowych, świadomości kulturowej i kompetencji zawodowych. Najważniejszą korzyścią wymienianą w narodowych sprawozdaniach jest ułatwienie – dzięki programom – współpracy organizacji z różnych krajów. Większość krajów wskazała, że priorytety programów wpisują się w cele narodowych polityk edukacyjnych. Szczególne znaczenie miał ten fakt w krajach Europy Wschodniej (Bułgaria, Rumunia, Turcja) – polityka promocji równości między kobietą a mężczyzną, integracja osób niepełnosprawnych, walka przeciw rasizmowi, edukacja osób dorosłych, które nie ukończyły podstawowej edukacji, włączenie starszych osób oraz aktywne obywatelstwo.

Konkluzją raportu *Bologna with Students Eyes 2007* – przygotowanego przez Krajowe Związki Studentów w Europie – analizującego postępy w ramach Procesu Bolońskiego na poziomie europejskim i narodowym jest stwierdzenie, iż mobilność wywiera pozytywny wpływ na daną osobę korzystającą z takiego programu, na ośrodki akademickie i społeczeństwo. Wnosi wartościowe doświadczenie akademickiej, kulturowej i społecznej różnorodności, ułatwia współpracę pomiędzy ośrodkami akademickimi konieczną do podnoszenia jakości szkolnictwa wyższego i badań oraz przyczynia się do rozwoju i utrzymania kultury demokratycznej [*Bologna with Students Eyes 2007*: 35–36].

Wyniki wyżej wymienionego raportu wykazują powolną zmianę w ramach Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Największą trudnością i przeszkodą dla mobilności studentów w Europie są – w opinii autorów raportu – trudności finansowe. Mimo że przenoszalność pożyczek studenckich i grantów uznano za cel w roku 2003 w komunikacie berlińskim, wciąż są kraje, w których przenoszalność nie jest możliwa (w Rumunii i Chorwacji nie istnieje sys-

tem pożyczek studenckich i grantów, w Albanii, Gruzji i Serbii przenoszalność nie jest w ogóle możliwa, możliwa jest za to w Finlandii, Islandii i Norwegii). Przenoszalność pożyczek studenckich i grantów wciąż jest największym problemem i w wielu przypadkach nie pokrywa kosztów utrzymania w krajach goszczących. Warunki dotyczące przenoszalności pożyczek studenckich i grantów na okres studiów za granicą poprawiły się w porównaniu ze stanem z 2005 roku, lecz stało się tak przeważnie w przypadkach dotyczących mobilności krótkoterminowej obejmującej pobyt do roku. W przypadku podjęcia studiów za granicą na dłuższy okres obejmujący na przykład cały okres studiów licencjackich lub magisterskich, przenoszalność pożyczek studenckich i grantów wciąż wywołuje wiele problemów w większości krajów. Niezbędny staje się dodatkowy system finansowania, taki jak Europejski Fundusz Mobilności (wysokość grantów w ramach Funduszu różniłaby się w każdym kraju goszczącym i korespondowałaby z rzeczywistymi kosztami utrzymania w danym kraju) lub inny system dofinansowań podobny do Środkowoeuropejskiego Programu Studiów Uniwersyteckich CEEPUS. W ramach systemu CEEPUS fundusze nie są transferowane, jednostką rozliczeniową jest jeden miesiąc stypendialny. Każdy kraj wypłaca środki finansowe przyjeżdżającym studentom i nauczycielom i musi pokryć przynajmniej 100 miesięcy stypendialnych w roku akademickim. System ten pozwala na wypłacanie studentom środków odpowiadających warunkom lokalnym [*ibidem*: 31n].

Autorzy raportu *Bologna with Students Eyes 2007* informują, że studenci mogą być postawieni przed faktem opłacenia czesnego, opłaty, która nie istnieje w ich kraju lub też jest wyższa od tej w jego kraju, jeśli nie są zwolnieni z wniesienia takiej opłaty dzięki porozumieniom, takim jak programy Erasmus. Wyniki badania pokazują, że jedynie Estonia, Włochy, Litwa i Szwecja gwarantują możliwość otrzymania finansowego wsparcia dla studentów mobilnych w celu pokrycia wszystkich kosztów (czesne, koszty podróży, wysokie koszty utrzymania). W Szwajcarii istniejące wsparcie finansowe jest dostępne jedynie dla studentów w ramach programu Erasmus, którzy są uprawnieni do otrzymania grantu do wysokości 120 euro miesięcznie. Dodatkowe wsparcie finansowe jest udzielane właściwie wyłącznie w programach promujących mobilność na Litwie, Finlandii i Włoszech. W Serbii studenci mogą otrzymać specjalne stypendia na podstawie umów bilateralnych. Islandia oferuje stypendia studentom studiów magisterskich i doktoranckich, ale nie licencjackich. Niektóre związki studentów przyznają, że studenci muszą pracować, czasem nawet nielegalnie, aby móc utrzymać się za granicą. Czynione są wysiłki na rzecz umożliwienia studentom mobilności w obrębie Europy, na przykład na Cyprze możliwe jest otrzymanie finansowego wsparcia w celu uczenia się języka obcego [*ibidem*: 35].

Mobilność kadry akademickiej

Stosunkowo łatwo można określić – podobnie jak w wypadku mobilności studentów – co to jest mobilność kadry, trudniej jednak znaleźć konsensus w kwestii ujęcia mobilności w statystykach. W raporcie *Constructing Paths to Staff Mobility in the European Higher Education Area: from Individual to Institutional Responsibility* z 2007 roku autor, Conor Cradden, dokonał kategoryzacji różnych

Tabela 1

Podział krajów uczestniczących w Procesie Bolońskim według zdolności do organizowania i finansowania systemu szkolnictwa wyższego

Strefa A: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Irlandia, Islandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania
Strefa B: Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Estonia, Grecja, Węgry, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia
Strefa C: Albania, Armenia, Azerbejdżan, Bośnia i Hercegowina, Gruzja, Serbia, Czarnogóra, Macedonia, Moldova, Turcja
Strefa D: Rosja, Ukraina (znajdują się w tej grupie, ponieważ systemy szkolnictwa wyższego są tu ze względów historycznych inne niż w krajach strefy C)

Źródło: *Constructing Paths to Staff Mobility in the European Higher Education Area: from Individual to Institutional Responsibility* [Cradden: 25].

rodzajów mobilności kadry akademickiej, co jego zdaniem może służyć za bardziej efektywne wyjaśnienie terminu „mobilność” niż definicja [Cradden: 11–13]:

- 1) tradycyjna wymiana akademicka,
- 2) szkolenie i doświadczenie związane z wcześniejszą karierą,
- 3) import taniej akademickiej siły roboczej,
- 4) ukierunkowanie działań na międzynarodowy rynek pracy.

Zdaniem grupy roboczej ds. wymiaru społecznego i danych nt. mobilności kadry i studentów raport Craddena przygotowany na potrzeby oficjalnego seminarium bolońskiego w Londynie w dniach 8–9 lutego 2007 roku jest jednym z bardziej kompleksowych studiów na temat mobilności kadry. Według Craddena podstawowy problem stanowi to, że narodowe systemy gromadzenia danych koncentrują się na tych osobach, które są obecne „w systemie”, a nie skupiają się na danych mówiących, gdzie te osoby przebywały wcześniej i dokąd wyjadą. Nieliczne istniejące badania koncentrują się na mobilności naukowców w większym stopniu niż na mobilności nauczycieli i pracowników naukowo-dydaktycznych. Prawdopodobną przyczyną tego braku równowagi jest dysharmonia w samej mobilności, gdyż mobilność podejmowana w celach podjęcia nauczania jest częstszym przypadkiem niż mobilność podejmowana w celach badawczych. Cradden opracował grupę wskaźników ekonomicznych i politycznych dla krajów uczestniczących w Procesie Bolońskim, aby móc wskazać w sposób ogólny zdolność krajów członkowskich do organizowania i finansowania stabilnego i efektywnego systemu szkolnictwa na poziomie wyższym, atrakcyjnego dla mobilnej kadry i studentów. Opracował również geograficzny podział na cztery strefy, uwzględniając kwotę PKB z 2004 roku i dokonując oceny zgodnie ze średnią z sześciu wskaźników dotyczących jakości demokratycznych rządów opracowanych przez naukowców Banku Światowego: prawo głosu i odpowiedzialność, stabilność polityczna, skuteczność rządu, jakość regulacji, zasady prawne i kontrola korupcji. Trzy kraje członkowskie (Andora, Watykan, Liechtenstein) zostały wyłączone z rankingu ze względu na brak danych [*ibidem*: 24–25].

Tradycyjna wymiana akademicka jest najczęstszą kategorią w zakresie mobilności kadry, mimo to pozostaje najmniej zbadaną i najrzadziej monitorowaną formą mobilności. W 2005 roku program Tempus wspierający współpracę

Tabela 2

Kraje uczestniczące w programach wymiany i goszczące stypendystów
(wyniki raportu Craddena oparte na danych Komisji Europejskiej i UNESCO).

Kraje, w których kadra akademicka najczęściej uczestniczy w programach mobilności		Kraje, które najczęściej przyjmują stypendystów	
Malta	5,65	Malta	5,85
Słowenia	4,13	Finlandia	3,86
Finlandia	3,15	Słowenia	3,32
Czechy	2,94	Cypr	2,17
Litwa	2,50	Belgia	1,88
Estonia	2,15	Łotwa	1,75
Łotwa	2,11	Czechy	1,72
Belgia	2,03	Islandia	1,64
Islandia	1,88	Portugalia	1,53
Cypr	1,57	Litwa	1,52

Źródło: Opracowano na podstawie raportu *Constructing Paths to Staff Mobility in the European Higher Education Area: from Individual to Institutional Responsibility* [Cradden: 32–33].

między uczelniami w Unii Europejskiej oraz uczelniami Zachodnich Bałkanów, Europy Wschodniej i Azji Środkowej przeznaczył 120 indywidualnych grantów mobilnościowych dla kadry akademickiej pochodzącej z krajów uczestniczących w Procesie Bolońskim. 70% grantów przeznaczona była na szkolenia i okres studiów, 18% na działania przygotowawcze dla wspólnych projektów w ramach programu Tempus i pozostałe 12% na uczestnictwo w konferencjach i seminariach. Z kolei w programie mobilności dla nauczycieli (*Erasmus Teacher Mobility*) blisko 21 tys. przedstawicieli kadry wzięło udział w wyjeździe studyjnym trwającym średnio 6–7 dni w roku akademickim 2004/2005 [*ibidem*: 32].

Statystyki prezentowane w raporcie Craddena [*ibidem*: 32–33; tabela 1] sugerują, że istnieje nieznacznie większa tendencja uczestnictwa kadry z krajów strefy B (łącznie z Turcją) w wymianach w celach nauczania. Prawie 35% beneficjentów (kadra wyjeżdżająca) pochodziła z krajów strefy B, podczas gdy ta strefa stanowi 31% całkowitej liczby kadry w Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego. Ponadto 70% beneficjentów było goszczonych przez instytucje w strefie A, podczas gdy 70% kadry pracuje w instytucjach akademickich w strefie A. Beneficjenci ze strefy B wykazywali dużą tendencję do wyjazdów w ramach wymiany do krajów strefy A. Prawie 80% kadry z krajów strefy B odwiedziło jakąś instytucję w kraju ze strefy A. Cradden klasyfikuje systemy szkolnictwa wyższego uczestniczące w programie wymiany nauczycieli w ramach Erasmus według skłonności kadry akademickiej do przeprowadzania się i skłonności instytucji szkolnictwa wyższego do przyjmowania stypendystów. Te wskaźniki mogą być zmierzone poprzez stosunek procentowego udziału stypendystów wyjeżdżających w każdym kraju lub przyjmowanych stypendystów do procentowego udziału całkowitej liczby kadry akademickiej we wszystkich systemach szkolnictwa wyższego krajów uczestniczących w programie (tabela 2). Stosunek wyższy niż 1 wskazuje na większą niż średnią tendencję do podejmowania wizyty akademickiej lub przyjmowania kadry wizytującej.

Podsumowanie

W opinii twórców raportu *Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility* w przyszłej pracy nad zjawiskiem mobilności i danymi ją opisującymi niezwykle istotne są 3 główne wyzwania:

- Dostęp do mobilności powinien zostać rozszerzony; obecnie zbyt wielu studentów jest społecznie wykluczonych, nie ma możliwości uczestnictwa w programach mobilności z powodu sytuacji finansowej, pochodzenia i ograniczeń językowych.
- Nie istnieje żadna wspólna i adekwatna definicja mobilności stworzona na potrzeby badań statystycznych.
- Potrzebne są kompleksowe, porównywalne i wiarygodne dane dotyczące mobilności studentów dla wszystkich krajów uczestniczących w Procesie Bolońskim.

Tendencja do swobodnego przepływu kapitału, dóbr i usług wpłynęła na zwiększenie potrzeb w dziedzinie nowych form edukacji w krajach OECD. Poszczególne rządy oraz osoby indywidualne postrzegają szkolnictwo wyższe jako narzędzie na drodze do poszerzania horyzontów studentów i pozwalające im na rozwijanie głębszego zrozumienia języków na świecie, kultur i metod prowadzenia biznesu. Jedną z dróg dla studentów, aby poszerzyć wiedzę o społeczeństwach i językach oraz polepszyć swoje szanse na rynku pracy jest podjęcie studiów wyższych w krajach innych niż kraj pochodzenia. Wzrost znaczenia gospodarki opartej na wiedzy i konkurencji w zakresie umiejętności w skali globalnej dostarczył nowego bodźca dla internacjonalizacji systemów edukacyjnych w wielu krajach OECD, wraz z rekrutowaniem zagranicznych studentów w ramach szerszej strategii przyjmowania wysoce uzdolnionych imigrantów. Tendencja ta powoduje również wiele problemów na szczeblu administracyjnym, jak na przykład dopasowanie programu studiów do kulturowo i językowo różnorodnej grupy studentów [*Education at a Glance 2008: 350*].

Promowanie mobilności stwarza możliwości rozwoju osobistego, wspiera współpracę międzynarodową i zrozumienie pomiędzy osobami i instytucjami, poprawia jakość szkolnictwa wyższego – między innymi przez doświadczenie związane z poznawaniem nowego kraju. To z kolei wpływa na szanse zatrudnienia danej osoby i jej zdolności do uczestnictwa w międzynarodowym rynku pracy. Mobilni studenci oraz kadra przyczyniają się ponadto do internacjonalizacji środowiska w instytucjach przyjmujących i pogłębienia współpracy między krajami. Mobilność ma również dobre konsekwencje dla instytucji wysyłających – wspiera jakość szkolnictwa wyższego, poszerza kontakty z instytucjami partnerskimi, pomaga zdobyć praktykę edukacyjną na przykład przez porównanie systemów edukacyjnych. Ponadto osoby korzystające z programów mobilności przyczyniają się do rozwoju społeczeństwa – poprzez pokonywanie stereotypów oraz językowych i kulturowych przeszkód między ludźmi, krajami i kulturami.

Literatura

- A Mobility Strategy for the European Research Area* COM(2001) 331 final, [on-line:] http://ec.europa.eu/eracareers/docs/Com_2001_331_en.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Bologna with Students Eyes 2007*, [on-line:] <http://www.esib.org/documents/publications/bwse2007.pdf>, [dostęp: 22.11.2008].
- Boomans V., Krupnik S., Krzaklewska E., Lanzilotta S., *Generation Mobility*, Erasmus Student Network Survey, Komisja Europejska, [on-line:] <http://www.esn.org/documents/files/ESNSurvey2007-report.pdf> [dostęp: 22.11.2008].
- Commission's Action Plan for Skills and Mobility* COM(2002)72, [on-line:] http://ec.europa.eu/employment_social/news/2002/feb/ap_en.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in the European Region*, [on-line:] http://www.cepes.ro/information_services/sources/on_line/lisbon.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Cradden C., *Constructing Paths to Staff Mobility in the European Higher Education Area: from Individual to Institutional Responsibility*, [on-line:] http://www.aic.lv/bologna/2005_07/sem05_07/se_mob_lond/EI_study_mobility.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Education at a Glance 2008*, [on-line:] <http://www.oecd.org/dataoecd/23/46/41284038.pdf>, [dostęp: 22.11.2008].
- Joint Report on the Evaluation of the Socrates II, Leonardo da Vinci and eLearning programmes*, [on-line:] http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/evalreports/training/2007/joint/jointsum_en.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Kelo M., Teichler U., Wächter B. (2006), *EURODATA – Student Mobility in European Higher Education*, Academic Cooperation Association (ACA).
- Key Issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility*, Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension and Data on Mobility of Staff and Students in Participating Countries, [on-line:] http://www.aic.lv/ace/ace_disk/2005_07/Reports/Socialdimensionandmobilityreport.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 10 July 2001 on Mobility within the Community for Students, Persons Undergoing Training, Volunteers, Teachers and Trainers* 2001/613/EC, [on-line:] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:215:0030:0037:EN:PDF> [dostęp: 22.11.2008].
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on Transnational Mobility within the Community for Education and Training Purposes: European Quality Charter for Mobility*, 2006/961/EC, [on-line:] http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/l_394/l_39420061230en00050009.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States Meeting within the Council of 14 December 2000 Concerning an Action Plan for Mobility*, 2000/C 371/03, [on-line:] http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Council_actionplan_mobility.pdf [dostęp: 22.11.2008].
- Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską* (wersja skonsolidowana), Dz. U. C 321E z 29 grudnia 2006 r., [on-line:] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:PL:pdf> [dostęp: 22.11.2008].